

Andrzej Puławski

Znaczenie rzeźby w badaniu uzbrojenia ochronnego na terenie księstwa pomorskiego czasów nowożytnych w świetle wybranych przykładów

The role of the sculpture in the study of armour in the early modern Duchy of Pomerania in the light of selected examples

Abstrakt: Tekst prezentuje wyniki analizy rzeźb z obszaru dawnego księstwa pomorskiego pod kątem przydatności w badaniach bronioznawczych. Autor podjął się oceny stopnia odwzorowania uzbrojenia ochronnego na obiektach z XVI i 1. połowy XVII wieku. W czasach nowożytnych pomorska elita używała kilku typów zbroi płytowych. Sposób ich odwzorowania był różny, nie zawsze pozwalający na ustalenie klasyfikacji. W analizowanym materiale źródłowym występują uproszczenia i antykizowanie, przez co spada poziom autentyczności przekazu. Wśród pomorskich rzeźb z początku czasów nowożytnych znajdują się takie, które przedstawiają zbroje płytowe z dużą dbałością o szczegóły. W przypadku epitafium Bogusława X z ok. 1550 roku detale zawarte na uzbrojeniu pozwalają na identyfikację autentycznej zbroi.

Słowa kluczowe: historia sztuki, bronioznawstwo, rzeźby, nowożytność, Pomorze Zachodnie

Abstract: The article presents results of the analysis of the sculptures from the territory of the former Duchy of Pomerania with special attention to their usefulness in the study of weaponology. The author has attempted to examine how the armour was depicted on the objects from the 16th century and the first half of the 17th century. Pomeranian elite used several types of plate armour in the early modern period. It was presented differently, making it sometimes impossible to identify. In the analysed material, there are simplifications and antiquating, which reduce the level of authenticity of the source. On some Pomeranian sculptures from the beginning of the early modern period plate armour is depicted with great attention to detail. In the case of epitaph from c. 1550 of Bogislaw X of Pomerania, presented details allow for identifying the real armour.

Keywords: history of art, weaponology, sculptures, early modern period, Western Pomerania

Rzeźba jest jednym z najrzetelniejszych źródeł, jakie może wykorzystać badacz dawnego uzbrojenia. W oparciu o ikonografię bronioznawca może dokonywać identyfikacji, klasyfikacji czy datacji dawnego oręża.

Dowodem na to są naukowe analizy wizerunków uzbrojonych postaci, w tym rzeźb¹. Celem niniejszej pracy jest zaprezentowanie znaczenia plastycznych wizerunków w badaniach nad uzbrojeniem ochronnym z terenu dawnego księstwa pomorskiego.

Ze względu na słaby stan zachowania uzbrojenia ochronnego w badaniach nad nim istotną rolę odgrywają źródła ikonograficzne. Artyści wykonujący wizerunki najczęściej wykorzystywali bowiem autentyczne zbroje, dzięki czemu powstał rzetelny materiał źródłowy. Szczególnie w renesansie władcy, członkowie stanów, w tym osoby niepełniące funkcji wojskowych, przedstawiani byli w pełnym rynsztunku, co miało świadczyć o ich wysokiej pozycji społecznej. Tendencja ta utrzymała się nadal w okresie baroku, choć już tylko na prowincji (Żygulski 1982, 169, 231).

Dolną granicę chronologiczną opracowania stanowi rok 1500, górną natomiast – zawarcie kończącego wojnę trzydziestoletnią pokoju westfalskiego 24 X 1648 roku, doprowadzającego do podziału władztwa Gryfitów pomiędzy Szwecję i Brandenburgię (Szultka 2003, 234–235).

Charakterystyka materiału źródłowego

W niniejszej pracy wykorzystano rzeźby przedstawiające postacie historyczne należące do społeczeństwa księstwa pomorskiego (księżęta pomorscy, szlachta pomorska, także generał szwedzki zamieszkujący teren Pomorza), uzbrojone w pełną zbroję płytową czy też jej elementy. Są to płyty nagrobne, fundacyjne, epitafia i jeden konterfekt. Należy zaznaczyć że pomorska ikonografia zna 43 tego typu obiekty, będące pełnoplastycznymi rzeźbami i płaskorzeźbami. Część z nich znamy tylko dzięki dokumentacji, ponieważ nie dotrwały do dnia dzisiejszego. Niektóre znajdują się obecnie w innym miejscu niż to, w którym umieszczone były pierwotnie. Jeśli chodzi o materiał, z jakiego powstały, mamy do czynienia z kamieniem, drewnem, a w jednym przypadku ze srebrem. Niektóre z zabytków zawierają więcej niż jeden wizerunek postaci (szerzej na temat wykorzystanych źródeł – Puławski 2016b)². Większość przedstawień z powyższego zestawienia powstała za życia odwzorowanych osób lub krótko po ich śmierci.

¹ Z nowszej literatury należy tu wymienić pracę Tobiasa Capwella (Capwell 2015). Wśród opracowań odnoszących się do ziem polskich warto odnotować: Kajzer 1976; Wawrzonowska 1976; Cieśla 2008. Obszaru księstwa pomorskiego dotyczą zaś publikacje A. Puławskiego (2016b; 2017; 2019).

² Zbiór zabytków zaprezentowany w poprzednich pracach autora należy poszerzyć o kamienną, płaskorzeźbioną płytę nagrobną, powstałą ok. 1571 r., ukazującą szlachcica pomorskiego Hennicka von Manteuffla (?–1571) w zbroi renesansowej. Obiekt nie zachował się, najprawdopodobniej zasłonięty tynkiem w ścianie wschodniej kościoła pw. M.B. Częstochowskiej w Karścinie (gm. Karlino, pow. białogardzki) (por. Böttger 1889, 55; Kowalska 2010, 242, 257).

Tylko w dwóch przypadkach mamy do czynienia z wizerunkami postaci, które w czasach ich powstawania już nie żyły. Do przedstawień tych należą epitafium z 1621 roku ukazujące zmarłego w 1534 roku Godeka von der Ostena oraz kamienna płyta z 1543 roku z wizerunkiem Barnima III (ryc. 1), który żył w latach 1344–1368. Postacie te nie zetknęły się ze zbrojami, w których zostały pokazane. Na tych przekazach pełne zbroje płytowe są jednak bardzo wiernie odwzorowane, co jest metodologicznie bardzo istotne dla badacza uzbrojenia historycznego. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy jest choćby sam napierśnik Barnima, analogiczny do obiektu będącego przedmiotem badań Andrzeja Sweryczewskiego i Zbigniewa Fuińskiego (Swaryczewski, Fuiński 1964, 5–9).

Uwzględniono również rzeźby ołtarzowe (ukazujące postacie biblijne w uzbrojeniu z epoki), choć ich rozmiary są znacznie mniejsze od przedstawień odwzorowanych na epitafiach czy płytach nagrobnych. Przykładem jest drewniany, płaskorzeźbiony ołtarz z Wkryujścia, znajdujący się obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Szczecinie (Krasnodębska 2012, 24–27). W scenie ukrzyżowania jeden z żołnierzy został ukazany w zbroi renesansowej. Analizując obiekt, należy zauważyć dbałość autora o szczegóły. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku ołtarza z Waase na Rugii (Łopuch 2002, 144).

Analiza uzbrojenia

Sztuka płatnerska XVI i 1. połowy XVII wieku osiągnęła wysoki poziom. W okresie tym powstawały zbroje płytowe, których poszczególne części ze względu na różnice w wykonaniu i przeznaczeniu dzielą się na wiele typów, przy czym istotna jest klasyfikacja samego napierśnika³. W pierwszych dekadach XVI wieku rozpowszechniła się zbroja renesansowa, która miała kolejno trzy typy napierśników: bombiasty, tapul i napierśnik z tzw. gęsim brzuchem.

Napierśnik bombiasty (kolisty) charakteryzował się wciętym klinem i wąskim w talii fartuchem z przymocowanymi taszkami. Ten element uzbrojenia został wiernie oddany na wykonanej ok. 1543 roku płaskorzeźbionej płycie fundacyjnej z wizerunkiem Barnima III (ryc. 1). Należy dodać, że zbroja odwzorowana na tym obiekcie jest kanelowana; w tym czasie używano zbroi o takich samych kształtach, ale gładkich⁴. Kształty zbroi płytowych i ich poszczególne części konstrukcyjne zawsze były odzwierciedleniem męskiej mody. Nie inaczej jest w tym przypadku.

³ Klasyfikacji zbroi płytowych na Pomorzu w świetle wybranych zabytków sztuki autor dokonał we wcześniejszych publikacjach: Puławski 2016a; 2016b; 2017; 2019.

⁴ Zbroja kanelowana bywa też nazywana maksymiliańską (termin ten wprowadził w 1840 r. Florent Gillea). Nie zostało jednak potwierdzone, by cesarz Maksymilian I (1459–1519) przyczynił się do powstania tego stylu w płatnerstwie (por. Cieśla 2008, 15).

Drugi typ napierśnika – tzw. tapul – miał formę ostrej grani, z czasem przesuwającą się ku dołowi, z ostrym występem pośrodku; forma ta wykształciła się z krągłego wybrzuszenia napierśników bombiastych. Zbroja z tapulem zauważalna jest na kamiennej, płaskorzeźbionej płycie nagrobnej z wizerunkiem Jobsta von Dewitza (ryc. 2). Autor płyty idealnie oddał ostrą grań na napierśniku, który wzorowany jest na ówczesnym sajanie. Na tym obiekcie zaobserwować można także taszki, które są szersze i bardziej wypukłe niż te odwzorowane na wizerunku Barnima III, co świadczy o kolejnej innowacji (Cieśla 2008, 16; Puławski 2016b, 191, 198, 223).

Ostatni typ – napierśnik z tzw. gęsim brzuchem (lub „gąską”) – charakteryzował się zwężeniem w dolnej części (nadającym mu kształt trójkąta) i obwisłym wybrzuszeniem. Zbroję płytową z tego typu napierśnikiem ukazano na kamiennej płaskorzeźbionej płycie nagrobnej z wizerunkiem Petera von Küssowa (ryc. 3). Ten element uzbrojenia jest odzwierciedleniem wamsu, modnego w Hiszpanii i Niemczech⁵, używanego w latach 1570–1590 (Patterson 2009, 7). Kształt późniejszego wamsu, używanego w latach 1590–1620, rzutował na formę napierśnika zbroi barokowej (Patterson 2009, 7). Ten szczegół uzbrojenia był mniej wypukły i bardziej czworoboczny od napierśników poprzednich typów. Charakterystyczne dla pełnych zbroi barokowych były wielofolgowe, mocowane bezpośrednio do fartucha napierśnika nabiodrki, które w pełni zastąpiły taszki. Używane w baroku nabiodrki zbroi z powodu dużej liczby folg były często nieproporcjonalnie duże, na wzór noszonych wówczas bufiastych spodni – marynałów (Zygulski 1982, 216–217). Wszystkie te elementy zauważalne są na kamiennym płaskorzeźbionym epitafrum z wizerunkiem Wediga von der Ostena, wykonanym ok. 1612 roku (ryc. 4).

Rzeźby z obszaru dawnego księstwa pomorskiego powstałe po 1500 roku dobrze dokumentują osłony rąk zbroi płytowych. Charakterystycznym elementem naręczaków zbroi renesansowych są skrzydła płotu osłaniającego przed ciosem bocznym. Można je zauważyć na drewnianym ołtarzu z Wkryujścia (ryc. 5). Warto podkreślić, że zabytek ten został wykonany ok. 1510–1520 roku, co czyni go jednym z najstarszych oddających zbroję renesansową w księstwie pomorskim (Krasnodębska 2012, 24–27). Nałokietniki i zarękawia zbroi płytowych ukazane są umiarkowanie, choć często schematycznie, co uniemożliwia szczegółową ich analizę, np. folgowanie. Wśród rękawic występujących na analizowanych zabytkach występują takie, jak: mitynki z klepsydrowatymi mankietami (ryc. 2, 4 i 5) i rękawice palczaste (z mankietami klepsydrowatymi, ze sztylptami (ryc. 3) oraz tzw. rękawice łokciowe (z długimi mankietami).

⁵ Moda hiszpańska nie oddziaływała na wszystkie regiony z jednakowym natężeniem. W krajach niemieckich ludność katolicka chętnie przyjmowała wzory hiszpańskie, natomiast protestanci – tylko jej niektóre szczegóły (por. Gutkowska-Rychlewska 1968, 364).

W interesującym nas przedziale czasowym powszechnie używane były okrągłe tarczki opachowe. Zostały one dobrze ukazane na epitafium Wediga von der Ostena oraz na powstałym na przełomie gotyku i renesansu ołtarzu z kościoła Waasen (ryc. 6) (Łopuch 2002, 144–145).

Nabiodrki nie zawsze w ikonografii są widoczne, często zasłaniają je taszki. Nie dotyczy to zbroi barokowych, gdzie rozbudowane nabiodrki zastępują taszki. Nakolanki i nagolenice zostały oddane w podobny sposób co nałokietniki i zarekawia. Zauważalne są folgowania i nitowania tych elementów uzbrojenia ochronnego. Z powodu schematycznego ich ukazania w większości przypadków trudno o dokładną analizę poszczególnych elementów konstrukcyjnych. Wyjątkiem są rzeźby z ołtarza z Waasen, gdzie artysta oddał nagolenice, eksponując nitowanie oraz części ruchome, mające zastosowanie podczas jej zakładania (ryc. 6). Więcej wniosków można wysunąć, analizując trzewiki. Najstarszym typem są „krowie pyski” lub „niedźwiedzie łapy” (ryc. 1), które były odpowiednikiem charakterystycznych płaskich butów z szerokimi przodami (Żygulski 1972, 69–70, 75). Kolejne zaobserwowane typy trzewików to „kacze łapy” – późniejsze, bardziej zwężone w stosunku do starszych typów z zaokrąglonymi czubkami (ryc. 7) (Puławski 2016b, 188). Mocowane do trzewików ostrogi występują często w dwóch wariantach: o bodźcach gwieździstych (ryc. 2 i 7) i okrągłych (ryc. 3).

Zachodniopomorska rzeźba ukazuje tylko dwa typy hełmów: hełm zamknięty oraz armet (w malarstwie występuje także szyszak, zob. Puławski 2016b, 188). Najczęściej ich elementami konstrukcyjnymi są zasłony „wróbla dziób” i „kowski miech”, co widać na omówionych wyżej zabytkach.

Niewiele z objętych analizą rzeźb przedstawia tarcze, które choćby w okresie renesansu były bogato zdobione. Najczęściej pojawiają się jako motyw heraldyczny, jak na płycie z wizerunkiem Barnima III (ryc. 1). Warto zwrócić uwagę na tarczę trzymaną przez jednego ze zbrojnych na ołtarzu z Waasen (ryc. 6). Wprawdzie jej wygląd nie jest pozbawiony antykizowania, ale kształtem zbliża się do tarcz używanych na początku XVI wieku. Interesujące jest przedstawienie tarczy wśród panoplii na płycie fundacyjnej Ernesta Ludwika z 1574 roku z zamku w Pudagli (ryc. 8). Nieznany artysta obok zbroi ukazał okrągłą lub owalną tarczę. Jej centralną część pokrywa dekoracja w postaci twarzy, od której odchodzą falujące promienie skierowane w kierunku krawędzi. Jest to tzw. tarcza ceremonialna, uzbrojenie pozbawione przeznaczenia bojowego, używane w XVI i XVII wieku. Tarcze ceremonialne wchodziły w skład zestawu uzbrojenia luksusowego, co również potwierdza analizowana rzeźba (tarcze ukazano wraz ze zbroją, hełmem i nadziakiem) (Gradowski, Żygulski 2010, 135). Warto zwrócić uwagę na dekorację tarczy. Autentyczne uzbrojenie tego typu bogato dekorowano za pomocą cyzelowania, a więc plastycznej obróbki metalu. Dekoracje tego rodzaju zaobserwować można w zachowanym uzbrojeniu (ryc. 9) (Żygulski 1984, 101, 152–155).

Autorzy rzeźb często oddawali dekoracje uzbrojenia. Niestety, poziom zachowania zabytków nie zawsze pozwala na jego identyfikację. Najlepiej oddawaną dekoracją są mocowane do hełmów pióropusze (ryc. 1–3, 7, 8 i 10). Zbroja na wizerunku Barnima III wiernie pokazuje ornament sznurowy, którym często zdobiono krawędzie zbroi renesansowych (ryc. 1) (Puławski 2016b, 189). Inną dekoracją krawędzi zbroi – mianowicie tzw. duże zęby, zwane także motywem „piccadilly” – można spotkać w rzeźbie omawianego regionu (np. na epitafium Ludwika von Putbusa z 1594 roku, autorstwa Klause Midowa, z kościoła pw. św. Marii Magdaleny w Vilmnitz, zob. Puławski 2016b, 189, 201, 224). Kolejną ozdobą broni oddawaną przez rzeźbiarzy jest trawienie, które w epoce renesansu często stosowano do zbroi płytowych (Krause 2013, 56–65). Pasy trawione dostrzegalne są na wizerunku Jobsta von Dewitza (ryc. 2). Dekoracja reliefowa (wytlaczana) zdobi zbroje Barnima III i Ernesta Ludwika (ryc. 1 i 7). Autorzy rzeźb z obszaru księstwa pomorskiego, często oddawali kanelury, czyli efekt charakterystycznego formowania powierzchni. Na zaprezentowanym materiale ilustracyjnym dostrzec je można na płycie z wizerunkiem Barnima III, Bogusława X oraz zbrojonego z ołtarza z Wkryujścia (ryc. 1, 5, 11 i 12).

Ozdobą uzbrojenia ochronnego ukazaną przez rzeźbiarzy jest także nitowanie. Na analizowanych zabytkach główki nitów występują najczęściej jako kilkulistne rozetki (ryc. 1, 2 i 7). Należy także odnotować cyzelowanie, wspomniane w trakcie omawiania tarczy z płyty fundacyjnej Ernesta Ludwika, z zamku w Pudagli⁶.

Powyższe przykłady ukazują jak ikonografia, w tym przypadku rzeźba, dokumentuje zmiany w uzbrojeniu ochronnym. Artyści, odzwierciedlając autentyczne zbroje, zarejestrowali również ewoluujące upodobania w zakresie kultury materialnej człowieka.

Błędy w ukazaniu uzbrojenia

Przekazy ikonograficzne nie są pozbawione niedoskonałości. Czasami powodem jest niższy poziom odwzorowania uzbrojenia przez artystę. Przykładem jest zasłona hełmu na kamiennej płycie fundacyjnej z wizerunkiem Frantza von Boena (ryc. 10). Autor uprościł ją, dzieląc otwór wzrokowy na pół (Puławski 2016b, 188, 209, 231). Innym przykładem jest hełm na kamiennej płycie nagrobnej Arenta von Wopersnowa, który został przedstawiony w sposób wykluczający identyfikację jego konstrukcji (Puławski 2016b, 195, 220; 2019, 416, 423). Zaistniała sytuacja wynika z braku wycucia proporcji i prymitywizmu (Glińska 1973, 328).

⁶ W pomorskiej ikonografii cyzelowanie najlepiej zostało odwzorowane w malarstwie, na portretach książąt pomorskich (rękojeści broni siecznej i kolnej), zob. np. portrety Franciszka I z ok. 1610 i 1616 r. (Bądkowska 2013c, ryc. 45; Frankowska-Makała 2013, ryc. 75).

Zbyt schematycznych obrazowań elementu zbroi w pomorskiej plastyce można zaobserwować więcej. Najczęściej są to haki do podtrzymywania kopii, które umieszczano zbyt nisko albo zbyt wysoko, pod pachą, w sposób wykluczający ich praktyczną przydatność (Puławski 2016b, 186). Przykładem ewidentnego błędu w odwzorowywaniu uzbrojenia ochronnego są skrzydełka wewnętrzne nakolanków Petera von Küssowa (ryc. 3)⁷, które w rzeczywistości nie występowały (Cieśla 2008, 20). Przekłamania w elementach uzbrojenia bywały również celowe. Zaobserwować można to na wizerunku Barnima III (ryc. 1). Nałokietniki i nakolanniki ozdobione są motywami w postaci kwiatu w kolcem. Ten element jest wynikiem antykizowania, świadomego naśladowania sztuki antycznej, a nie odbiciem rzeczywistego uzbrojenia. Należy zaznaczyć, że fundacja płyty wynikała z dumy rodowej i humanistycznej postawy książąt pomorskich i powstała 175 lat po śmierci tegoż księcia (Glińska 1973, 312). Dla rodu Gryfitów Barnim III był przodkiem wybitnym, określanym jako wielki i dobry. Jako władca dzielnicy szczecińskiej toczył spory z Wittelsbachami, dążącymi do narzucenia Pomorzowi zwierzchności przez Marchię Brandenburską (Rymar 2005, 400–401). Dla autora wizerunku Barnim był postacią historyczną, żyjącą bardzo dawno. Poprzez elementy antykizujące w zbroi artysta chciał oddać ducha czasu⁸.

Datacja na podstawie rzeźby

Także w zakresie datacji uzbrojenia rzeźby są cennym materiałem badawczym, jednak należy podchodzić do niego z rezerwą⁹. Powodem jest odwzorowywanie zbroi, które w czasach powstawania przekazu ikonograficznego były już przestarzałe. Powszechnie uważa się, że zbroje z napierśnikiem bombiastym występowały w Europie do lat 40. XVI wieku (Zygulski 1982, 155). Wśród pomorskich rzeźb nie brak jednak znacznie młodszych obiektów przedstawiających tego typu uzbrojenie, np. kamienne płyty nagrobne z wizerunkiem: Jacoba von Küssowa z kościoła w Benz, wykonana w 1585 roku, i Roloffa von Owstina z kościoła z Quilow, wykonana w 1591 roku (Puławski 2016b, 185, 199–200, 224; 2019, 430–431). Podobne przykłady można zaobserwować w stosunku do napierśników innych typów.

⁷ W pomorskiej plastyce kamiennej z podobnym przypadkiem mamy jeszcze do czynienia na wizerunku Jacoba von Küssowa (Puławski 2016b, 188, 199, 206, 224, 228; 2019, 430).

⁸ W pomorskiej ikonografii taki sam zabieg zastosowano na drzewie genealogicznym książąt pomorskich z 1598 r., autorstwa Corneliusa Krommeny. Na przekazie tym postacie żyjące w XV i XVI wieku przedstawione zostały w strojach charakterystycznych dla epoki, starsze zaś – w sposób imaginacyjny. Antykizowanie w ich zbrojach najczęściej przejawia się poprzez tarczki skroniowe przy hełmach (Bądkowska 2013a, 138; Puławski 2017, 82).

⁹ W omówieniu tego zagadnienia pominięte zostało epitafium Godeka von der Ostena i płyta fundacyjna Barnima III, ponieważ ich przydatność metodologiczna została przybliżona wyżej.

Zbroje z napierśnikiem typ tapul od połowy XVI wieku zaczęły ustępować zbrojom z napierśnikiem z gęsim brzuchem, jednak można je spotkać na kamiennych epitafiach z kościoła w Semlow, wykonanych w 1605 roku, przedstawiających członków rodu von Behr: Christopha i Adama (Puławski 2016b, 186, 203–204, 226). Pod koniec XVI wieku do użycia weszły zbroje barokowe z napierśnikiem mniej wypukłym i bardziej czworobocznym. Mimo tego zbroje z napierśnikiem z gęsim brzuchem występują na kamiennym epitafium z 1625 roku znajdującym się w kościele w Baggendorf (Żygulski 1982, 155; Puławski 2016b, 186, 209, 230).

Przyczyn takiej rozbieżności może być kilka. Pierwszą z nich jest kierowanie się przez artystów pewnym szablonem, który nie był uaktualniany; drugą – prawdopodobieństwo wzorowania się na starszych wizerunkach, które takie zbroje przedstawiały (Żygulski 1982, 209). Wreszcie należy dopuścić możliwość wystąpienia zapóźnienia w zakresie uzbrojenia ochronnego, używanego przez pomorską elitę (Puławski 2016b, 191–192).

Pod względem datacji szczególnym przypadkiem jest kamienna płyta fundacyjna z wizerunkiem księcia pomorskiego Ernesta Ludwika, datowana na ok. 1580 rok, najprawdopodobniej wykonana przez Filipa Brandina (ryc. 7). Przekaz ikonograficzny przedstawia zbroję mającą cechy barokowe – wielofolgowe nabiodrki będące częścią pełnej zbroi płytowej. Na uwagę zasługuje również napierśnik, który zdaje się mieć formę napierśnika używanego w baroku (Puławski 2016b, 192, 198–199, 223). Jak już odnotowano, tego typu uzbrojenie weszło do użycia w końcu XVI wieku. W literaturze przedmiotu znaleźć można pogląd, że tego typu zbroja była używana od 1590 roku (Patterson 2009, 9). W tym przypadku płytę fundacyjną Ernesta Ludwika należy wziąć pod uwagę podczas studiów nad początkami zbroi barokowej, co może doprowadzić do rewizji dotychczasowych ustaleń bronioznawców. Nie należy także odrzucać możliwości nie do końca wiernego ukazania zbroi na przekazie ikonograficznym. Na drzewie genealogicznym Gryfitów z 1598 roku, dziele malarskim Corneliusa Krommeny, Ernest Ludwik został przedstawiony w napierśniku z gęsim brzuchem (Puławski 2017, 83, 95). Nie należy wykluczać, że zamysłem autora płaskorzeźbionej płyty fundacyjnej z ok. 1580 roku było przedstawienie właśnie takiego elementu. Wśród autentycznego uzbrojenia wielofolgowo nabiodrki przymocowane są do napierśnika z gęsim brzuchem w zbroi z 1585 roku, autorstwa augsburskiego płatnerza Antona Peffenhausera (1525–1603), która znajduje się w zbiorach *Staatliche Kunstsammlungen Dresden* (Schöbel 1973, 34, 70). Jest możliwe, że uzbrojenie o takich kształtach odwzorowano na analizowanym przekazie. Należy również zaznaczyć, że płyta jest dowodem na wysoki poziom innowacji uzbrojenia na dworze Gryfitów.

Rzeźby a identyfikacja autentycznego uzbrojenia

Rzeźby mogą służyć badaczowi dawnego uzbrojenia także do jego identyfikacji i przypisania dawnej przynależności. W kaplicy zamkowej w Szczecinie znajdowało się drewniane epitafium z ok. 1550 roku¹⁰. Przedstawiało ono kilku członków rodziny książęcej, w tym Bogusława X. Władca klęczy pod krzyżem z modlitewnie złożonymi rękoma, ubrany w zbroję płytową. Na zwieńczeniu epitafium znajdował się hełm (ryc. 11–13). Uzbrojenie pokrywały charakterystyczne dekoracje. Janina Kochanowska przypisuje autorstwo tego epitafium Hansowi Peisserowi (inne wersje nazwiska: Peysser, Beitzer, Beisser) z Gdańska¹¹. Rzeźbiarz ten specjalizował się w dekoracjach umieszczanych najczęściej na fryzach i stropach, osiągając wysoki poziom w zakresie detali snycerskich (Kochanowska 1996, 108–112). Elementy ubioru na omawianym epitafium również wyrzeźbiono z dbałością o szczegóły. Artysta, przebywając na szczecińskim zamku, prawdopodobnie korzystał z dostępu do zbrojowni i wykonując wizerunek Bogusława X, odwzorował autentyczną zbroję (Puławski 2017, 81).

Dokonując przeglądu zachowanych obiektów płatnerstwa europejskiego, należy zwrócić uwagę na zbroję kostiumową z kolekcji berlińskiej (*Deutsche Historisches Museum*, nr inw. W 2327) (ryc. 14). Pochodzenie tego uzbrojenia nie zostało pewnie ustalone. Obecnie jego wykonanie przypisuje się warsztatom południowoniemieckim i datuje na ok. 1515 rok (należy nadmienić, że ochrony nóg pochodzą z innego zestawu, co wyłącza je z analizy) (Cieśla 2015, 38). Napierśnik zbroi, tak jak na epitafium Gryfity, pokryty jest imitującymi cięcia poziomymi żłobkami, połączonymi ze sobą zygzakami. Oryginalne uzbrojenie pokrywają także pasy w kolorze złota, biegnące wzdłuż horyzontalnych żłobków. Taki motyw pokrywa również ochronę rąk, jednak tam dekoracja jest bardziej wypukła, czyli tzw. dmuchana i cięta. Jest to spowodowane dostosowaniem ornamentu do elementów konstrukcyjnych osłaniających ręce (Puławski 2017, 81; 2019, 419). Analogiczne zdobienia występują na folgowanym fartuchu i taszkach, które na epitafium Bogusława X są mało widoczne, jedynie fragmentarycznie spod wycięć na poły w kanelowanej spódniczce.

W konstrukcji autentycznego hełmu i tego odwzorowanego w zwieńczeniu epitafium Gryfity zauważalne są dalsze podobieństwa. Identyczne są: zasłona typu „wróbli dziób” i dzwon, który dekorują rzędy żłobków, idące równolegle do niskiego grzebienia. Hełm także zdobiony jest złotymi pasami, które na zasłonie przebiegają poziomo pod otworami oddechowymi, zaś na dzwonie – pomiędzy żłobkami.

¹⁰ Epitafium zaginęło podczas II wojny światowej (Makala 2013, 19).

¹¹ Według Janiny Kochanowskiej artysta wykonał również ołtarz i ambonę, zlokalizowane obecnie w kościele filialnym pw. św. Marii Magdaleny w Sownie (gm. Stargard, pow. starogardzki). Wszystkie dzieła autorka łączy z fundacją Barnima XI (IX) (Kochanowska 1995, 129–139; 1996, 110–113; 2000, 111–115). Hipotezę o fundacji wszystkich obiektów przez tego księcia wysunął też Hallmuth Bethe (1937, 110–113).

Obok licznych analogii pomiędzy oryginalną zbroją a tą, której wykonanie przypisuje się H. Peisserowi, należy wskazać także różnice. Na odwzorowanym przez rzeźbiarza napierśniku z jednej strony brakuje haka do podtrzymywania kopii, a z drugiej strony dodane na nim zostały kanelowana spódniczka i skrzydło płotu naramiennika. Zakładając, że zabytek z berlińskiego muzeum jest zbroją należącą niegdyś do Bogusława X, a Hans Peisser, rzeźbiąc epitafium, odwzorował właśnie ją (na co dobitnie wskazują analogie pomiędzy wyobrażeniem na płaskorzeźbie a oryginałem), obie te różnice można wyjaśnić. Pierwsza (dotycząca haka) może wynikać z uproszczeń zastosowanych przez artystę (Puławski 2017, 81). Druga (związana z kanelowaną spódniczką i skrzydłem płotu) może świadczyć o posiadaniu przez Bogusława X garnituru zbroi (Puławski 2019, 419–420), czyli pełnego kompletu elementów płytowych, z których można było złożyć kilka rodzajów zbroi w zależności od zapotrzebowania. W czasie, gdy rzeźbiarz korzystał z autentycznej zbroi jako wzoru, uzbrojenie było kompletne. Do dzisiaj elementy te najprawdopodobniej się nie zachowały. W tym przypadku zaobserwowano kolejną metodologiczną przydatność rzeźby w badaniu dawnego uzbrojenia ochronnego – dokumentowanie braków w zachowanych zbrojach płytowych i poszlakę w ich kompletowaniu.

Podobieństwa pomiędzy obiema zbrojami są uderzające i pozwalają wysunąć hipotezę, że zbroja znajdująca się obecnie w *Deutsches Historisches Museum* w Berlinie należała niegdyś do księcia pomorskiego Bogusława X. H. Peisser, rzeźbiąc epitafium, wzorował się właśnie na niej (Puławski 2019, 419–420). Różnice pomiędzy obydwojema obiektami nie eliminują powyższej teorii. Poparciem hipotezy są fakty historyczne. Dzięki augsburskiemu kupcowi, bankierowi, dyplomacie i kolekcjonerowi Filipowi Hainhoferowi wiadomo, że w kaplicy na Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie znajdowało się pięć zbroi. Miały one być zawieszane wraz z chorągwiami na filarach przy krypcie z pochówkami zmarłych Gryfitów. Jedną ze zbroi umieszczono dla Bogusława X, Jerzego I i Barnima XI (IX). Cztery pozostałe zawieszono kolejno dla Jana Fryderyka, Barnima XII (X), Kazimierza IX (VII) oraz Bogusława XIII. Hainhofer w swoim dzienniku odnotował je pod datą 25 VIII 1617 roku (Hainhofer 1834, 19). Po wymarciu książąt pomorskich i podziale Pomorza pomiędzy Szwecję i Brandenburgię w 1648 roku zbroje nadal znajdowały się w kaplicy. Dopiero w 1731 roku król pruski Fryderyk Wilhelm I wywiózł je jako trofea wojenne do zbrojowni w Berlinie (Album pommerscher 1899, 28; Kochanowska 1992, 227)¹². Powyższe fakty dowodzą szczecińskiej proveniencji berlińskich zbiorów.

¹² Według Hellmutha Bethego syn króla Fryderyka Wilhelma Fryderyk II sprzedał uzbrojenie w Londynie (por. Beth 1961, 159, a za nim Makala 2013, 41, przypis 73; Puławski 2017, 78). Jest to jednak wątpliwe ze względu na uderzające podobieństwo pomiędzy zbroją, w której Hans Peisser

Zakończenie

Stan uzbrojenia ochronnego w księstwie pomorskim XVI i 1. połowy XVII wieku jest zagadnieniem wymagającym badań naukowych. W pracach tych istotne miejsce zajmują rzeźby. Obiekty te wypełniają źródłową lukę wynikającą z ubóstwa zachowanej broni Pomorzan. Analizując rzeźby, można w przybliżeniu odtworzyć, jakiego typu zbroi płytowych używała pomorska elita. Z większą rezerwą należy podejść do datacji użytkowania poszczególnych rodzajów uzbrojenia, gdyż ich występowanie w pomorskiej rzeźbie odbiega od ustaleń zawartych w literaturze przedmiotu. Przykład zbroi płytowej odwzorowanej na zaginionym epitafium Bogusława X z ok. 1550 roku i zachowanej w zbiorach Deutsches Historisches Museum w Berlinie świadczy o tym, że rzeźba może posłużyć do identyfikacji broni lub innych zbiorów muzealnych oraz ustalenia jej dawnej przynależności. Należy jednak zaznaczyć, że jest to możliwe tylko dzięki jej wysokiemu poziomowi artystycznemu.

Przydatność rzeźby ołtarzowej z obszaru księstwa pomorskiego jest znacząca, choć nie współmierna z rzeźbą sepulkralną. Ołtarz z Wkryujścia jest przykładem wiernego oddania uzbrojenia ochronnego. Zbroja, w której przedstawiono żołnierza na jednej z kwater, charakteryzuje się szczegółowością. Zauważalne są szczegóły architektury zbroi, w tym kanelowanie, które nie jest łatwo przedstawić na rzeźbie niewielkich rozmiarów.

Jeśli chodzi o rzeźby ukazujące postacie biblijne w uzbrojeniu ochronnym, można dostrzec narastającą z czasem tendencję do oddawania zbroi z czasów starożytnych. Przykład stanowią choćby ołtarze z Sowna (połowa XVI wieku), Oderburga (XVI wiek) czy Dobrej koło Nowogardu (1614 rok) (Łopuch 2002, 176–177; Kochanowska 2011, 137–138, 184). Tendencja ta jest także zauważalna w zachodniopomorskim malarstwie (np. tryptyk ze sceną Ukrzyżowania z 1568 roku ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie; Bądkowska 2013b, 123–128). Fakt ten wyklucza wymienione obiekty z badań bronioznawczych nad uzbrojeniem ochronnym XVI i 1. połowy XVII wieku na terenie księstwa pomorskiego.

W zdecydowanej większości przedstawienia uzbrojenia ochronnego na analizowanych rzeźbach są prawidłowe i pokrywają się z zabytkami tej samej kategorii z innych regionów, np. Śląska. Błędy w odwzorowaniu występują, ale stanowią pewien margines, który znacząco nie zaniża poziomu przydatności analizowanego materiału źródłowego.

wyrzeźbił postać Bogusława X na epitafium znajdującym się do II wojny światowej w kaplicy zamkowej w Szczecinie, a zbroją ze zbiorów muzeum w Berlinie. Być może tylko część uzbrojenia pochodzącego z Pomorza opuściła wówczas Berlin (Puławski 2019, 420).

Ryc. 1. Barnim III. Płyta fundacyjna z 1543 r., Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, pierwotnie na zamku Oderburg (Zamek Odrzański). Za: Krasnodębska 2013, ryc. 56

Fig. 1. Barnim III. Foundation plaque from 1543, the Ducal Castle in Szczecin, originally the Oderburg Castle. After: Krasnodębska 2013, ryc. 56

Ryc. 2. Jobst von Dewitz. Płyta nagrobna z 1577 r., kościół w Dobrej. Fot. A. Puławski
Fig. 2. Jobst von Dewitz. Tombstone from 1577, the church in Dobra. Photograph by A. Puławski

Ryc. 3. Peter von Küssow. Płyta nagrobna z ok. 1612 r., kościół w Mechowie. Fot. A. Puławski
Fig. 3. Peter von Küssow. Tombstone from c. 1612, the church in Mechowo. Photograph by A. Puławski

Ryc. 4. Wedigo von der Osten. Płyta nagrobna z ok. 1612 r., nowy zamek w Płotach, pierwotnie w rozebranym kościele. Fot. A. Puławski

Fig. 4. Wedigo von der Osten. Tombstone from c. 1612, the New Castle in Płoty, originally the now demolished church. Photograph by A. Puławski

Ryc. 5. Ukrzyżowanie. Fragment ołtarza z Wkryujścia, ok. 1510–1520 r. Za: Krasnodębska 2012, 27
Fig. 5. Crucifixion. Altarpiece from Wkryujście, c. 1510–1520. After: Krasnodębska 2012, 27

Ryc. 6. Fragment ołtarza w Waasen z ok. 1520 r. Za: Łopuch 2002, 144
Fig. 6. Altarpiece from Waasen, c. 1520. After: Łopuch 2002, 144

Ryc. 7. Ernest Ludwik. Płyta fundacyjna z ok. 1580 r., Ernst-Moritz-Arndt-Universität w Greifswaldzie, pierwotnie na zamku w Wołogoszcy. Za: Krasnodębska 2013, ryc. 63

Fig. 7. Ernst Ludwig. Foundation plaque from c. 1580, Ernst-Moritz-Arndt-Universität in Greifswald, originally the castle in Wołogoszcz. After: Krasnodębska 2013, ryc. 63

Ryc. 8. Fragment płyty fundacyjnej Ernesta Ludwika z 1574 r. Zamek w Pudagli. Za: Krasnodębska 2013, ryc. 62

Fig. 8. Fragment of Ernst Ludwig's foundation plaque from 1574. The castle in Pudagla. After: Krasnodębska 2013, ryc. 62

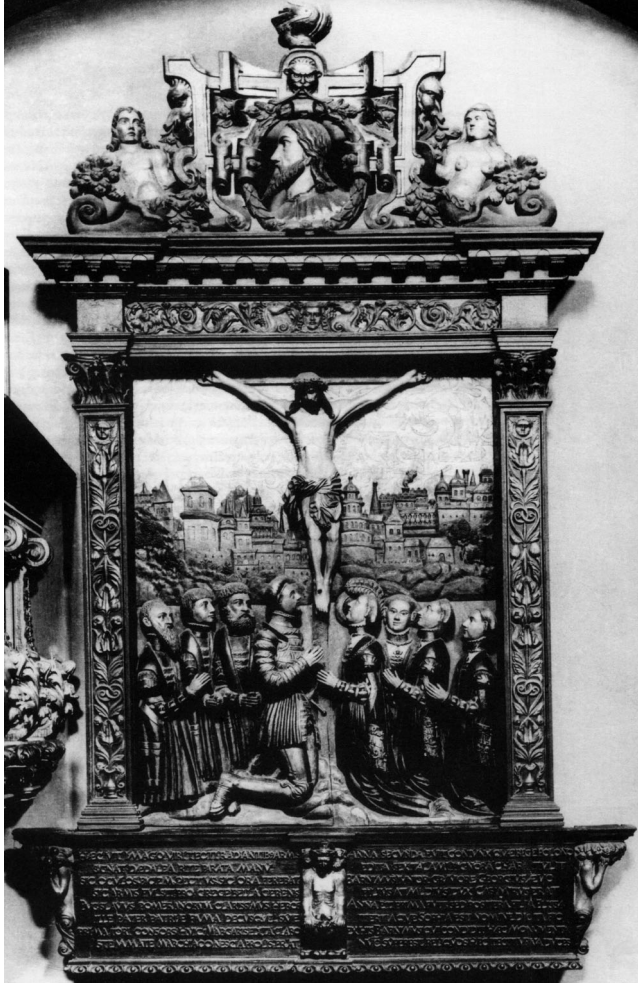
Ryc. 9. Tarcza ceremonialna z XVI wieku. Za: Kwaśniewicz 2005

Fig. 9. Ceremonial shield from the 16th century. After: Kwaśniewicz 2005

Ryc. 10. Frantz von Boen. Płyta fundacyjna z 1626 r., kościół w Kuleszewie. Za: Puławski 2016b, ryc. 231

Fig. 10. Frantz von Boen. Foundation plaque from 1626, the church in Kuleszewo. After: Puławski 2016b, ryc. 231

Ryc. 11. Bogusław X. Epitańium z ok. 1550 r. Niezachowane, pierwotnie w kościele zamkowym w Szczecinie. Za: Łopuch 2017, ryc. 7

Fig. 11. Bogislaw X of Pomerania. Epitaph from c. 1550. Originally the castle church in Szczecin. After: Łopuch 2017, ryc. 7

Ryc. 12. Detale epitafium Bogusława X z ok. 1550 r. Za: Łopuch 2017, ryc. 7

Fig. 12. Details of the epitath in memory of Bogislaw X of Pomerania from c. 1550. After: Łopuch 2017, ryc. 7

Ryc. 13. Detale górnej części epitafium Bogusława X z ok. 1550 r. Za: Łopuch 2017, ryc. 7

Fig. 13. Upper part details of the epitath in memory of Bogislaw X of Pomerania from c. 1550. After: Łopuch 2017, ryc. 7

Ryc. 14. Zbroja kostiumowa z ok. 1515 r. *Deutsches Historisches Museum* w Berlinie (nr inw. W 2327). Za: Atzbach, Lüken, Ottomeyhem 2010, ryc. 6:12

Fig. 14. Costume suit of armour from c. 1515. The German Historical Museum in Berlin (Inw. No. W 2327). After: Atzbach, Lüken, Ottomeyhem 2010, ryc. 6.12

Bibliografia

Źródła

Hainhofer F. 1834. Philipp Hainhofers Reise-Tagebuch, enthaltend Schilderungen aus Franken, Sachsen, der Mark Brandenburg und Pommern im Jahre 1617. *Baltische Studien* 2/2, 1–160.

Literatura

- Album pommerscher 1899. *Album pommerscher Bau- und Kunstdenkmäler*. Stettin.
- Atzbach R., Lüken S., Ottomeyhem H. (red.) 2010. *Burg und Herrschaft. Eine Ausstellung des Deutschen Historischen Museums Berlin*. Dresden.
- Bądkowska J. 2013a. Drzewo genealogiczne książąt pomorskich. W: R. Makała (red.), *Złoty wiek Pomorza...*, 138–147.
- Bądkowska J. 2013b. Tryptyk ze sceną Ukrzyżowania. W: *Złoty wiek Pomorza...*, 123–128.
- Bądkowska J. 2013c. Malarstwo na dworze książąt pomorskich w XVI i XVII wieku ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie. W: *Złoty wiek Pomorza...*, 43–59.
- Bethe H. 1937. *Die Kunst am Hofe der pommerschen Herzöge*. Berlin.
- Bethe H. 1961. Neue Funde zur Kunst am Hofe der pommerschen Herzöge. *Greifswald-Stralsunder Jahrbuch* 1, 152–171.
- Böttger L. 1889. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin 1: Die Kreise Köslin und Colberg-Körlin*. Stettin.
- Capwell T. 2015. *Armour of the English Knight 1400–1450*. London.
- Cieśla M. 2008. *Broń renesansowa na Śląsku*. Racibórz.
- Cieśla M. 2015. Napierśnik i naplecznik kostiumowy z Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie na tle zbroi tego typu. *Studia z Dziejów Wojskowości* 4, 9–55.
- Frankowska-Makała M. 2013. „Cały strój był z pięknej kwiecistej złotej sztuki materiału...” – ubiory i klejnoty książąt pomorskich ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie. W: *Złoty wiek Pomorza...*, 81–107.
- Glińska M. 1973. Plastyka kamienna na Pomorzu Zachodnim w latach 1530–1640. W: Z. Świechowski (red.), *Sztuka Pomorza Zachodniego*. Warszawa, 305–365.
- Gradowski M., Żygulski Z. 2010. *Słownik uzbrojenia historycznego*. Warszawa.
- Gutkowska-Rychlewska M. 1968. *Historia ubiorów*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Kajzer L. 1976. *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*. Wrocław.
- Kochanowska J. 1992. Sarkofagi książęce z krypty zamkowej. W: E. Cnotliwy et al., *Zamek książęcy w Szczecinie*. Szczecin, 225–241.
- Kochanowska J. 1995. Ołtarz i ambona z Sowna. Historia fundacji, peregrynacje, dziewiętnastowieczna konserwacja, dzieje najnowsze. *Przegląd Zachodniopomorski* 10/3, 129–139.
- Kochanowska J. 1996. *Kultura artystyczna na dworze książąt szczecińskich w XVI w.* Szczecin.
- Kochanowska J. 2000. Ołtarz z Sowna i jego związki ze Stargardem. W: M. Majewski (red.), *Dawny Stargard. Miasto i jego mieszkańcy. Materiały z sesji naukowej 18–19 X 2000 w Stargardzie*. Stargard, 111–115.

- Kochanowska J. 2011. *Perty Pomorza*. Szczecin.
- Kowalska E. 2010. Wyposażenie karlińskich kościołów. W: A. Chłudziński (red.), *W poszukiwaniu tożsamości historycznej Karlina 1*. Karlino–Pruszcz Gdański, 239–260.
- Krasnodębska K. 2012. Historia ołtarza z Wkryujścia. *Cenne, Bezcenne, Utracone* 2 (71), 24–27.
- Krasnodębska K. 2013. Nowożytna rzeźba kamienna na dworach książąt pomorskich w okresie złotego wieku Pomorza. W: *Złoty wiek Pomorza...*, 61–79.
- Krause S. 2013. „in einem gewaltigen herlichen Schoenem [...] Küris mit golt geezt”. Die Dekoration deutscher Rüstung der Renaissance. W: T. Kuster (red.), *Ritter! Ausstellungskatalog*. Wien, 56–65.
- Kwaśniewicz W. 2005. *Leksykon dawnego uzbrojenia ochronnego*. Warszawa.
- Łopuch W. 2002. *Sztuka na Pomorzu*. Szczecin.
- Łopuch M. 2017. Funeralia pomorskich Gryfitów. W: M. Łopuch (red.), *Pompa funebris książąt z dynastii Gryfitów*. Szczecin, 9–35.
- Makała R. 2013. Sztuka w służbie książąt pomorskich w XVI i XVII wieku. W: *Złoty wiek Pomorza...*, 15–41.
- Makała R. (red.) 2013. *Złoty wiek Pomorza. Sztuka na dworze książąt pomorskich w XVI i XVII wieku. Das goldene Zeitalter Pommerns. Kunst am Hofe der pommerschen Herzöge im 16. und 17. Jahrhundert*. Szczecin
- Patterson A. 2009. *Fashion and Armour in Renaissance Europe. Proud Lookes and Brave Attire*. New York.
- Puławski A. 2016a. Gotyckie uzbrojenie ochronne na epitafium Zyberta (Siwerta) Grantzina z 1492 roku z kościoła NMP w Kołobrzegu. W: J. Kochanowska (red.), *Trzebiatów – spotkania pomorskie 2015*. Trzebiatów, 97–106.
- Puławski A. 2016b. Renesansowe i barokowe uzbrojenie ochronne na Pomorzu w świetle wybranych źródeł ikonograficznych. *Stargardia* 10, 181–232.
- Puławski A. 2017. Zbroje książąt pomorskich z kaplicy zamkowej w Szczecinie – próba charakterystyki w oparciu o zabytki sztuki. *Stargardia* 11, 77–97.
- Puławski A. 2019. Renesansowe zbroje płytowe z napierśnikiem bombiastym w dawnym księstwie pomorskim w świetle wybranych zabytków sztuki. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 67/4, 415–434.
- Rymar E. 2005. *Rodowód książąt pomorskich*. Szczecin.
- Schöbel J. 1973. *Prunkwaffen. Waffen und Rüstungen aus dem Historischen Museum Dresden*. Leipzig.
- Swaryczewski A., Fuiński Z. 1964. Napierśnik zbroi tzw. maksymiliański ze zbiorów prywatnych w Krakowie. *Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego* 2. Kraków, 5–9.
- Szultka Z. 2003. Pomorze Zachodnie w okresie rywalizacji szwedzko-brandenbursko-pruskiej o Szczecin i ujście Odry. W: G. Labuda (red.), *Historia Pomorza* 2.3. Poznań, 234–235.
- Wawrzonowska Z. 1976. *Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów śląskich od XII do XIV wieku*. Łódź.

- Złoty wiek Pomorza* – Makoła R. (red.) 2013. *Złoty wiek Pomorza. Sztuka na dworze książąt pomorskich w XVI i XVII wieku. Das goldene Zeitalter Pommerns. Kunst am Hofe der pommerschen Herzöge im 16. und 17. Jahrhundert.* Szczecin
- Żygulski Z. 1972. *Kostiumologia.* Kraków.
- Żygulski Z. 1982. *Broń w dawnej Polsce na tle Europy i Bliskiego Wschodu.* Warszawa.
- Żygulski Z. 1984. *Stara broń w polskich zbiorach.* Warszawa.

**Znaczenie rzeźby w badaniu uzbrojenia ochronnego
na terenie księstwa pomorskiego czasów nowożytnych
w świetle wybranych przykładów**

Streszczenie

Chcąc przeprowadzić rzetelne badania naukowe, bronioznawca zajmujący się zbrojami płytowymi, musi sięgnąć do jak największej liczby źródeł. Cennym materiałem są rzeźby z wizerunkami uzbrojonych postaci.

Członkowie europejskich elit XVI i 1. połowy XVII wieku często byli przedstawiani w pełnym uzbrojeniu. Nie inaczej było w księstwie pomorskim. Z tego okresu znane są 43 wizerunki dokumentujące stan uzbrojenia ochronnego we władztwie Gryfitów. Należy jednak pamiętać, że do tych przekazów, tak jak do wszystkich źródeł, należy podchodzić krytycznie. Nie wolno także pomijać innych rodzajów rzeźb, zwłaszcza ołtarzowych (jeśli przedstawiają postacie biblijne w uzbrojeniu).

Pomorskie rzeźby przedstawiające postacie historyczne dokumentują zbroje z wszystkimi typami napierśników używanymi w analizowanym okresie: napierśnik bombiasty (kolisty), tapul, z gęsim brzuchem oraz okazy późniejsze – mniej wypukłe i bardziej czworoboczne. Również inne elementy konstrukcyjne zostały wiernie oddane: rękawice mitynki i palczaste, trzewiki „krowie pyski”, „kacze łapy” oraz późniejsze, zwężone z zaokrąglonymi czubkami, hełmy zamknięte oraz armet. Poddane analizie zabytki dobrze oddają uzbrojenie ochronne, choć nie zawsze równo. W oparciu o te obiekty można studiować architekturę zbroi płytowych używanych w księstwie pomorskim, wysuwać wnioski, co do upodobań Pomorzan w zakresie tego uzbrojenia oraz ustalać przybliżoną chronologię. Przykład epitafium Bogusława X z ok. 1550 roku pokazuje, jak istotna może być rzeźba w identyfikacji uzbrojenia oraz ustalenia jego dawnej przynależności. Analiza dekoracji odwzorowanej na epitafium zbroi pozwoliła wysunąć hipotezę, że zbroja kostiumowa, znajdująca się w zbiorach *Deutsches Historisches Museum* (nr inw. W 2327), należała niegdyś do księcia pomorskiego Bogusława X. W Berlinie znalazła się za sprawą króla pruskiego Fryderyka Wilhelma I, który ze szczecińskiego zamku zabrał ją wraz z innymi zbrojami książąt pomorskich.

Rzeźby oddające postacie biblijne w uzbrojeniu również stanowią wartościowy materiał porównawczy dla bronioznawców. Najczęściej są jednak znacznie mniejszych rozmiarów niż obiekty należące do rzeźby sepulklarnej. Ich autorzy uwzględnili poszczególne elementy konstrukcyjne zbroi, dokumentując stan uzbrojenia w księstwie pomorskim XVI i 1. połowy XVII wieku.

W przeważającej mierze przedstawienia uzbrojenia ochronnego są prawidłowe i pokrywają się z zabytkami tej samej kategorii z innych regionów, np. Śląska. Błędy w odwzorowaniu stanowią margines, który znacząco nie zaniża poziomu przydatności analizowanego materiału źródłowego.

**The role of the sculpture in the study of armour
in the early modern Duchy of Pomerania
in the light of selected examples**

Summary

In order to carry out solid scientific research, a weaponologist dealing with plate armour should refer to as many sources as possible. Sculptures with images of armed figures are valuable material.

Members of the European elite from the 16th and the first half of the 17th century were often depicted in full armour. The Duchy of Pomerania was not an exception. 43 images are known from this period, showing the armour in the country ruled by the Griffin dynasty. It should be remembered, however, that this type of source, like others, should be approached critically. Other sculptures, such as altarpieces, or biblical figures that were in armour, should be taken into account as well.

Pomeranian sculptures of historical figures depict armour with all types of breast-plates (deep-bellied breastplate, tapulbrust, peascod and later specimens – less convex and more quadrilateral) used in the above-mentioned historical period. Other elements were also accurately depicted: gauntlets (mittens and fingered “glove” style), sabatons (German: *Kuhmaul* and *Entenfuß*) and later ones, narrowed with rounded toes, helmets enclosing the head and armets. The analysed monuments depict armour well, although not always in the same way. Based on these objects, it is possible to study the construction of plate armour used in the Duchy of Pomerania, draw conclusions on Pomeranians’ preferences and establish their approximate chronology. The example of epitaph from c. 1550 in memory of Bogislaw X of Pomerania shows the role of the sculpture in identifying of the armour. The analysis of the decorations depicted on the armour on the epitaph led to the hypothesis that the costume suit of armour from the German Historical Museum (Inv. No. W 2327) belonged once to Pomeranian prince Bogislaw X. It was in Berlin thanks to king Frederick William I of Prussia, who took it from the Szczecin castle along with other armour of the Pomeranian dukes.

Sculptures depicting biblical figures in armour make also valuable comparative material for weaponologists. Most often, however, they are much smaller than objects of the funerary art. Their authors included individual elements of the armour, evidencing the armour in the Duchy of Pomerania in the 16th and first half of the 17th century

The depictions of the armour are predominantly correct and coincide with monuments of the same category from other regions, such as Silesia. Although mistakes in depictions do occur, they do not significantly influence the usefulness of the analysed source material.

Andrzej Puławski
Książnica Stargardzka
ab.pulawski@onet.eu
orcid: 0000-0001-8714-0396